

Ivan Pamić, Paolo Visonà

A rare bronze coin of Issa from
Grad, Nakovana (Pelješac
Peninsula)

Pronalazak rijetkog isejskog
brončanog novca na gradini
Grad u Nakovani (Pelješac)

Ivan Pamić
Viganj 81
20267 Viganj
CROATIA
ivanpamic@hotmail.com

Ivan Pamić
Viganj 81
20267 Viganj
HRVATSKA
ivanpamic@hotmail.com

Paolo Visonà
School of Art and Visual Studies
236 Bolivar St.
University of Kentucky
USA, Lexington 40506-0090
Paolo.Visona@uky.edu

Paolo Visonà
School of Art and Visual Studies
236 Bolivar St.
University of Kentucky
SAD, Lexington 40506-0090
Paolo.Visona@uky.edu

UDC: 737.1(497.584)“652”
Original scientific paper
Received: 11 November 2019
Accepted: 14 November 2019

UDK: 737.1(497.584)“652”
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 11. 11. 2019.
Prihvaćeno: 14. 11. 2019.

Abstract

A rare Issaeon bronze coin was found in 2019 by Ivan Pamić, an avocational archaeologist, at Grad (Nakovana), an Illyrian hillfort near the western tip of the Pelješac Peninsula, in south-central Dalmatia. Only three other examples of this issue, which were struck by the same pair of dies, were previously known in museum collections in Venice, Vienna, and

Sažetak

Ivan Pamić, arheolog amater, pronašao je godine 2019. rijetki isejski brončani novac na Gradu, ilirskoj gradini u Nakovani u blizini zapadnog kraja poluotoka Pelješca, na razmeđu srednje i južne Dalmacije. Dotad su bila poznata još samo tri primjerka te emisije, koja su iskovana istim parom kalupa, a čuvaju se u muzejskim zbirkama u Veneciji, Beču i Splitu.

Split. A major stronghold located at the intersection of two of the primary sea lanes in the Dalmatian Archipelago, and within sight of the islands of Vis, Hvar, and Korčula, Grad was linked to regional and Mediterranean trade networks. As the first documented find of Issaeian currency inside an Illyrian hillfort, the discovery of this coin corroborates the evidence from nearby Nakovana Cave (Spila), which has yielded a large quantity of pottery made at Issa. It points to direct social and economic contacts between the Issaeans and the occupants of the hillfort in the late Hellenistic period.

Keywords: Coin, Issa, Illyrians, hillfort, Nakovana, Nakovana Cave, Spila, Hellenistic period, Gnathia ware, Greek colonization of the Adriatic, Pelješac, Ivan Pamić

Kao važna utvrda smještena na sjecištu dvaju glavnih pomorskih putova u dalmatinskom otočju i vidljiva s otokâ Visa, Hvara i Korčule, Grad je bio povezan s regionalnim i sredozemnim trgovinskim mrežama. Kao prvi dokumentirani nalaz isejskoga novca unutar jedne ilirske gradine ovaj pronalazak potkrepljuje dokaze iz obližnje Spile kod Nakovane, gdje je pronađena velika količina keramike proizvedene u Isi. Naime, ukazuje na izravne društvene i gospodarske doticaje između Isejaca i stanovnika gradine u kasnohelenističkom razdoblju.

Ključne riječi: novac, Issa, Iliri, gradina, Spila kod Nakovane, Spila, helenističko razdoblje, keramika tipa Gnathia, grčka kolonizacija Jadrana, Pelješac, Ivan Pamić

Circumstances and topography of the find

An unusual bronze coin of Issa was found in the Illyrian hillfort of Nakovana, also known as Grad, at the north-western tip of the Pelješac Peninsula (southern Dalmatia) (Fig. 1). The coin was spotted by Ivan Pamić, a local resident and an avocational archaeologist, as he was clearing vegetation from the site on 18 January, 2019. It lay close to a sandstone implement, which first attracted the finder's attention, and was stuck to a piece of sod turned over by wild hogs. The findspot is within a rectangular structure measuring ca. 4 m x 7 m located near the centre of the hillfort, in quadrant 48-47 NS / 48-49 EW of S. Forenbaher and Rajić Šikanjić's 2006 site plan (Fig. 2).¹ After noticing the retrograde $\Sigma - I$ legend on the reverse of the coin, Pamić informed Boris Čargo, an archaeologist on the staff of the Archaeological Museum in Split and a specialist of Issa, about his find. The coin was subsequently identified by P. Visonà as an exceedingly rare Issaeian issue. Pamić also gave Visonà a site tour of Grad in September, 2019.²

The results of several fields surveys, conducted in 2005-2008,³ indicate that Grad was a major hillfort whose central area "was intensively used in the last centuries BC, while its beginnings date back to the Bronze Age."⁴ Rising to a height of 343 m above the Nakovana plateau, it overlooked the Korčula and Neretva Channels, two of the most important sea lanes in the central Adriatic since the Bronze Age. Grad's strategic position also allowed it to control access to the estuary of the Naron River (today's Neretva) and to command a view of the south-eastern side of the island of Vis and the site of Lumbarda on the island of Korčula, where an Issaeian sub-colony was established in the 3rd century BC (Fig. 3). In addition, Grad was in visual contact with other Illyrian hillforts on the island of Mljet (Veliki and Mali Gradac, Montokuc, Bled), on the Pelješac Peninsula (Gruhavica near Žuljana), on the island of Korčula (Sveti Antun near the town of Korčula, Stine and Gomila near Žrnovo, Veli Vrh near Pupnat, as well as Kom and Kopila near Blato),⁵ and on the south side of the island of Hvar. Some hillforts in the Podbiokovo area,

Okolnosti i topografija nalaza

Neuobičajeni brončani novac iz Ise pronađen je na ilirskoj gradini u Nakovani, poznatoj i kao Grad, na sjeverozapadnom kraju poluotoka Pelješca u južnoj Dalmaciji (sl. 1). Novac je 18. siječnja 2019. opazio Ivan Pamić, tamošnji mještalin i arheolog amater, kad je na nalazištu krčio raslinje. Ležao je u blizini alatke od pješčenjaka, koja je prvotno privukla pozornost pronalazača, a držala se za busen koji su izrovale divlje svinje. Mjesto pronalaska nalazi se unutar pravokutne strukture koja mjeri oko 4 x 7 m, a smještena je blizu središta gradine, u kvadrantu 48-47 NS / 48-49 EW prema planu nalazišta u S. Forenbaher i P. Rajić Šikanjić 2006. (sl. 2).¹ Nakon što je na reversu novca zamijetio retrogradnu legendu $\Sigma - I$, Pamić je o svom nalazu obavijestio Borisa Čarga, muzejskog savjetnika Arheološkog muzeja u Splitu, Priručne zbirke i lokaliteta *Issa*. P. Visonà je poslije utvrdio da novac pripada jednoj iznimno rijetkoj isejskoj emisiji. U rujnu 2019. Visonà je u pratnji I. Pamića obavio i obilazak lokaliteta na Gradu.²

Rezultati nekoliko terenskih pregleda provedenih od 2005. do 2008.³ ukazuju na to da je Grad bio velika gradina čiji se središnji prostor "intenzivno koristio u zadnjim stoljećima pr. Kr., dok njegovi počeci sežu u brončano doba".⁴ S Grada koji se izdizao nad nakovanskim platoom na visini od 343 m pružao se pogled na Korčulanski i Neretvanski kanal, dva najvažnija pomorska puta na srednjem Jadranu još od brončanog doba. Zahvaljujući njegovom strateškom položaju, iz Grada se moglo nadzirati i ušće rijeke Naron (Neretva), a pružao se i pogled na jugoistočnu stranu otoka Visa i lokalitet u Lumbardi na otoku Korčuli, gdje je u 3. stoljeću pr. Kr. utemeljena isejska potkolonija (sl. 3). K tome, u vidokrugu Grada bile su i druge ilirske gradine, na otoku Mljetu (Veliki i Mali Gradac, Montokuc, Bled), na poluotoku Pelješcu (Gruhavica kod Žuljane), otoku Korčuli (Sv. Antun kod grada Korčule, Stine i Gomila kod Žrnova, Veli vrh kod Pupnata te Kom i Kopila kod Blata)⁵ i na južnoj strani otoka Hvara. S Grada su jasno vidljive i neke gradine na podbiokovskom području te vrh Vidove gore na otoku Braču. Prirodno branjen strmim liticama sa svih

1 Cf. Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006, p. 469. Fig. 2.

2 During this visit, the rim of a Greco-Italic amphora was found inside the same walled enclosure in which the coin was discovered.

3 Forenbaher, Rajić Šikanjić 2005; Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006; Forenbaher, Vlasković 2009; Rajić Šikanjić, Forenbaher 2010.

4 Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006.

5 Radić, Borzić 2017, pp. 307-321; Radić *et al.* 2017, p. 32.

1 Usp. Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006, str. 469, sl. 2.

2 Tijekom tog obilaska unutar istog zidom ograđenog prostora gdje je otkriven novac pronađen je i obod grčko-italske amfore.

3 Forenbaher, Rajić Šikanjić 2005; Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006; Forenbaher, Vlasković 2009; Rajić Šikanjić, Forenbaher 2010.

4 Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006.

5 Radić, Borzić 2017, str. 307-321; Radić *et al.* 2017, str. 32.

Fig. 1. The Grad hillfort seen from the east in September, 2019 (photo: P. Visonà).

Sl. 1. Gradina Grad promatrana s istoka u rujnu 2019. godine (foto: P. Visonà)

and the top of Vidova Gora on the island of Brač, are also clearly visible from Grad. Naturally defended by sheer cliffs on all sides, and by rings of walls and terraces,⁶ Grad was further protected by a series of watchtowers on the surrounding hilltops (Nakovanić, Crnojuta, Spila Gubavica, Golubinica, and Zavala), by the hillfort that dominated the harbour in Bezdiya Bay, and by an hillfort that has recently been located at Kosmej above Duba Nakovanska Bay, at the north-western end of the Pelješac Peninsula (Fig. 4).⁷ The existence of smaller settlements near Gornja Klačina, and in neighbouring Lovište (Pavlović Stan and Kalci) and Viganj (Montun), and the presence of “some 80 barrows” datable from the Bronze Age to the end of the Hellenistic period within a 1-kilometer radius from the hillfort,⁸ attest to Grad’s primary importance until the Roman conquest.

Moreover, excavations conducted at Nakovana Cave (Spila), ca. 800 m from the hillfort,⁹ have revealed the presence of an Illyrian ritual area in which Greek pottery datable from the mid-4th to the mid-1st centuries BC, including over a hundred Hellenistic vessels, was systematically deposited.¹⁰ Significantly, “most of the polychrome painted Gnathia and black gloss ware were

strana te prstenima zidova i terasa⁶ Grad je bio dodatno zaštićen i nizom stražarnica na vrhovima okolnih brežuljaka (Nakovanić, Crnojuta, Spila Gubavica, Golubinica i Zavala), gradinom koja se izdizala pred lukom u uvali Bezdiya i gradinom koja se nalazila na Kosmeju ponad uvale Duba nakovanska na sjeverozapadnom kraju poluotoka Pelješca (sl. 4).⁷ Postojanje manjih naselja kod Gornje Klačine i u obližnjem Lovištu (Pavlović Stan i Kalci) i Vignju (Montun) te prisutnost „nekih 80 tumula“ koji se nalaze u krugu od jednog kilometra od gradine, a može ih se smjestiti između bronzanog doba i kraja helenističkog razdoblja,⁸ svjedoče o izrazito važnoj ulozi Grada do rimskog osvajanja.

Osim toga, istraživanja provedena u Spili kod Nakovane, oko 800 m od gradine,⁹ ukazala su na prisutnost ilirskog obrednog mjesta na kojemu se sustavno odlagala grčka keramika iz razdoblja od sredine 4. do sredine 1. stoljeća pr. Kr., među kojom je više od stotinu helenističkih posuda.¹⁰ Znakovito je da je “većina polikromno slikane keramike tipa *Gnathia* i keramike s crnim premazom vjerojatno proizvedena u radionicama u grčkoj koloniji Isa, koja se nalazila 65 kilometara zapadno od Nakovane, na otoku Visu”.¹¹ U špilji su u jednom stratigrafskom kontekstu nađeni i ulomci astrologove ploče od bjelokosti, koja je vjerojatno proizvedena u Egiptu oko godine 100. pr. Kr.¹² Gradina je bila naseljena u isto vrijeme kada se Spila kod Nakovane koristila kao svetište jer helenistička keramika, uključujući neke ulomke keramike tipa *Gnathia* slične onoj nađenoj u špilji, čini većinu površinske građe prikupljene 2005. godine prilikom pregleda središnjeg prostora Grada.¹³ Svi ti nalazi, kao i površinski nalazi dva primjerka bronzanog novca iz Dirahija na Gradu, koji su iskovan u razdoblju između kasnog 3. i 1. st. pr. Kr.,¹⁴ a u Dalmaciji su bili

6 Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006, p. 468.

7 Pamić 2018, pp. 123-124.

8 Kirigin 2006, p. 24, referring to Forenbaher, Kirigin, Vujnović 2001.

9 Controlled excavations at Nakovana Cave have yielded evidence of human activity from 6000 BC to the present: see Forenbaher, Kaiser 2002; Forenbaher, Kaiser 2003; Kaiser, Forenbaher 2012.

10 Forenbaher, Kaiser 2003, pp. 73-91; Forenbaher 2010; Kaiser, Forenbaher 2012, p. 266.

6 Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006, str. 468.

7 Pamić 2018, str. 123-124.

8 Kirigin 2006, str. 24, gdje se poziva na Forenbaher, Kirigin, Vujnović 2001.

9 Sustavna iskopavanja u Spili kod Nakovane iznjedrila su dokaze o ljudskoj aktivnosti od godine 6000. pr. Kr. do današnjega dana: vidi Forenbaher, Kaiser 2002; Forenbaher, Kaiser 2003; Kaiser, Forenbaher 2012.

10 Forenbaher, Kaiser 2003, str. 73-91; Forenbaher 2010; Kaiser, Forenbaher 2012, str. 266.

11 Kaiser, Forenbaher 2012, str. 267.

12 Forenbaher, Jones 2011; Forenbaher, Jones 2013, str. 9-13.

13 Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006, str. 471.

14 Usp. Gjongecaj 2007, str. 109-110, i SNG München Thessalien-Illyrien-Epirus-Korkyra 2007, br. 458-460. Oba novca pronašao je I. Pamić. Najbolje očuvana (promjer 10,9 x 11,7 mm; 1,2 g; 6h) nosi ime

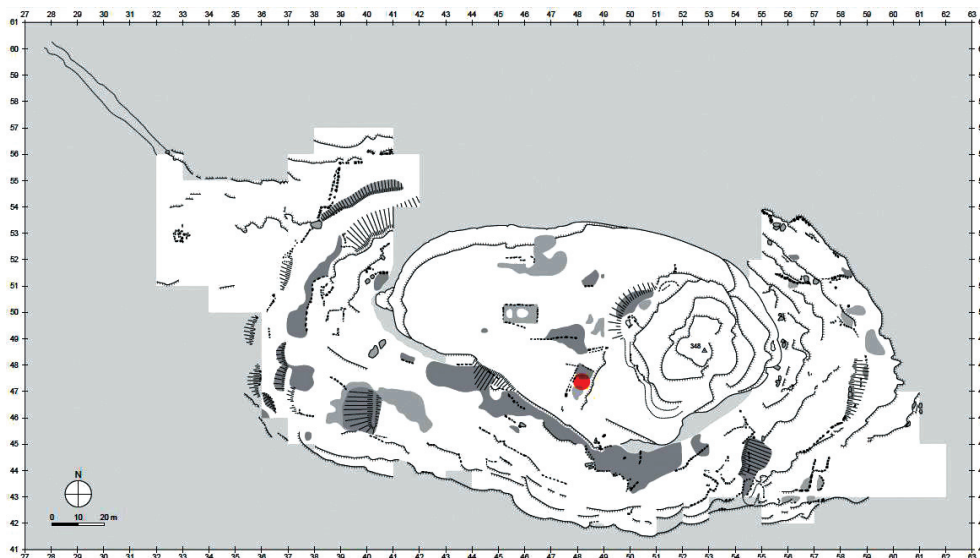

Fig. 2. The coin's findspot in Grad's central area (site plan courtesy of Stašo Forenbaher)
 Sl. 2. Mjesto pronalaska novca u središnjem prostoru Grada (plan nalazišta uz dopuštenje Staše Forenbahera)

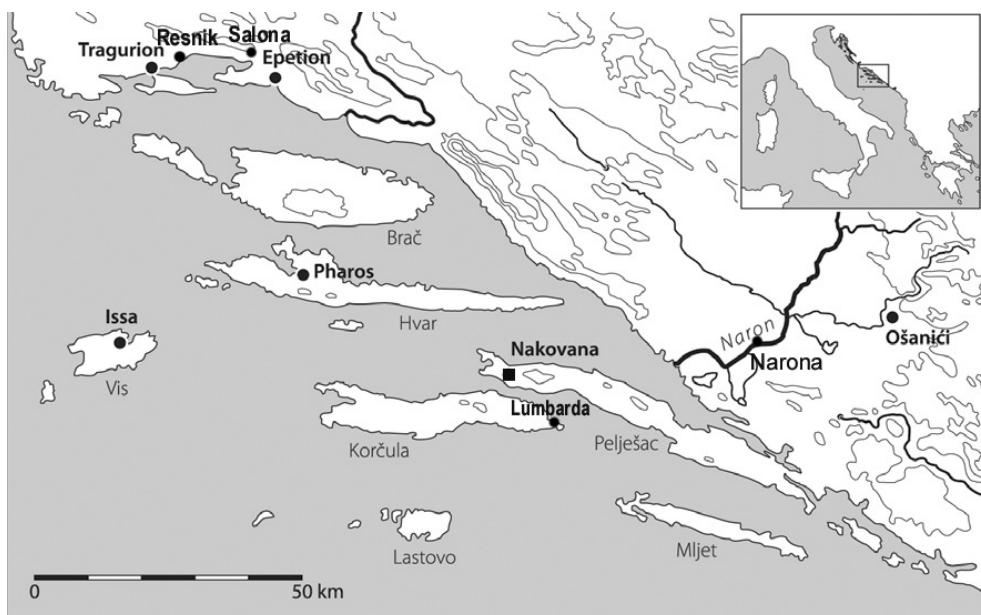

Fig. 3. Location of Nakovana and of Greek settlements in central and southern Dalmatia in the 3rd and 2nd centuries BC (based upon Forenbaher; Jones 2013, p. 8)
 Sl. 3. Položaj Nakovane i grčkih naselja u srednjoj i južnoj Dalmaciji u 3. i 2. st. pr. Kr. (na temelju Forenbaher; Jones 2013, str. 8)

probably produced in workshops at the Greek colony of Issa, located 65 kilometres west of Nakovana on the island of Vis.¹¹ Fragments of an astrologer's ivory board that was probably made in Egypt (ca. 100 BC) were also unearthed in the cave in a stratigraphic context.¹² The hillfort was occupied at the same time that Nakovana

naširoko u optjecaju te su se prekiivali u Isi,¹⁵ ukazuju na to da je Grad bio "uklopljen u sustav sredozemnog

11 Kaiser, Forenbaher 2012, p. 267.

12 Forenbaher, Jones 2011; Forenbaher, Jones 2013, pp. 9-13.

magistrata [...] TPATOS na reversu. Neobrađen brončani disk nalik na prepolovljeni novac (promjer 35,6 mm; 11,8 g) pronađen je oko 2009. g. na istočnoj strani prilaza Gradu. Keramičke posude proizvedene u Dirahiju bile su u upotrebi u nakovanskoj Spili, Šešelj 2005, str. 57- 59.

15 Vidi Bonačić Mandinić 2017b i Visonà 2017, str. 208; usp. Patsch 1900, str. 109.

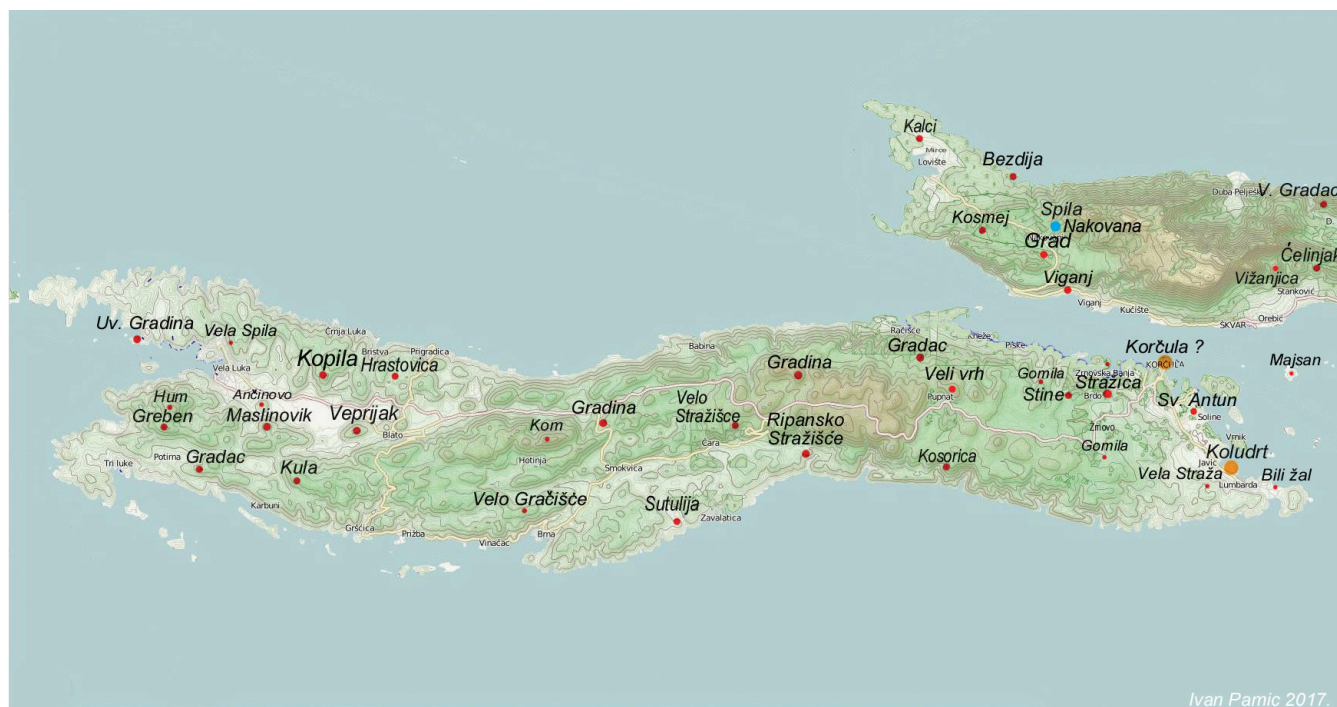

Fig. 4. Iron Age hillsites on the island of Korčula and at the western end of the Pelješac Peninsula (from Pamić 2018, p. 133, based on Radić, Borzić, Eterović-Borzić, Radovčić 2017, p. 32)

Sl. 4. Zemljovid željeznodobnih gradinskih lokaliteta na otoku Korčuli i zapadnom kraju Pelješca (iz Pamić 2018, str. 133, na temelju Radić, Borzić, Eterović-Borzić, Radovčić 2017, str. 32)

Cave was being used as a shrine, since Hellenistic pottery, including some fragments of Gnathia ware similar to that found in the cave, represent most of the surface materials collected in a 2005 survey of Grad's central area.¹³ All of these finds, and surface finds at Grad of two bronze coins of Dyrrhachium minted between the late 3rd and the 1st centuries BC,¹⁴ which circulated widely in Dalmatia and were overstruck by Issa,¹⁵ indicate that Grad was "integrated into the Mediterranean world-system" and tied to the monetized economy of the Adriatic region.¹⁶

13 Forenbaher, Rajić Šikanjčić 2006, p. 471.

14 Cf. Gjongecaj 2007, pp. 109-110 and *SNG München Thessalien-Illyrien-Epirus-Korkyra* 2007, nos. 458-460. Both coins were found by I. Pamić. The best preserved one (diam. 10.9 x 11.7 mm; 1.2 g; 6h) bears the magistrate's name [...] TPATOS on the reverse. A blank bronze disk resembling a halved coin (diam. 35.6 mm; 11.8 g) was found c. 2009 on the eastern side of the approach to Grad. Pottery made at Dyrrhachium was used at Nakovana Cave: see Šešelj 2005, pp. 57-59.

15 See Bonačić Mandinić 2017b and Visonà 2017, p. 208; cf. Patsch 1900, p. 109.

16 This phrase is borrowed from Lafe, Galaty 2009, p. 108.

svijeta" i povezan s monetiziranim gospodarstvom jadranskog prostora.¹⁶

Povijesni kontekst

U 2. stoljeću pr. Kr., u koje je razdoblje moguće smjestiti novac s Grada, na području istočnog Jadrana dogodio se niz obrata koji su se odrazili na Grke i starijsjedilačke zajednice na prostoru današnje srednje i južne Dalmacije. Nakon što je ilirski kralj Gencije godine 181. pr. Kr. naslijedio svog oca Pleurata, Delmati na sjeveru i Dasareti na jugu proglasili su neovisnost o njegovoj vladavini. Premda je tijekom većeg dijela svoje vladavine bio odan Rimu, Gencije je ubrzo optužen da se svojom pozamašnom flotom koristio za gusarske napade koji su remetili pomorski promet Jadranom i uznemiravali zajednice koje su uživale zaštitu Rima. Koncem 170-ih godina pr. Kr. Isejci su ga posebno optužili za napade na njihove teritorijalne posjede i pristajanje uz Makedoniju. Godine 168. pr. Kr. otvoreno je sklopio savez s kraljem Perzejem i počeo napadati rimske baze na istočnome Jadranu. To je dovelo do Trećeg rimsko-ilirskoga rata koji je završio propašću Ilirskoga Kraljevstva i zarobljavanjem Gencija. No samo deset godina nakon Gencijeva pada Delmati su počeli širiti svoj teritorij i tako zaprijetili

16 Ovaj navod posuđen je iz Lafe, Galaty 2009, str. 108.

Fig. 5, a-d. a. Bronze coin of Issa found at Grad (Nakovana) in 2019. Dia. 19 x 19.4 mm; 4.30 g; 1h. (photographs by I. Pamić). b. Bronze coin of Issa in Vienna, Kunsthistorisches Museum GR 11766. Dia. 18 mm; 4.30 g; 6h. c. Bronze coin of Issa in Venice, Correr Museum (2/36&). Dia. 20 mm; 4.17 g; 1h. d. Bronze coin of Issa in Split, Arheološki muzej 13330. Dia. 18.6 x 19.6 mm; 6.40 g; 1h. Coins b-d are illustrated by permission Sl. 5. a-d. a. Brončani novac Ise pronađen na Gradu (Nakovana) 2019. godine. Promjer 19 x 19,4 mm; 4,30 g; 1h. (foto I. Pamić). b. Brončani novac Ise u Beču, Kunsthistorisches Museum GR 11766. Promjer 18 mm; 4,30 g; 6h. c. Brončani novac Ise u Veneciji, Museo Correr (2/36&). Promjer 20 mm; 4,17 g; 1h. d. Brončani novac Ise u Splitu, Arheološki muzej 13330. Promjer 18,6 x 19,6 mm; 6,40 g; 1h (ilustracije novca pod b-d uz dopuštenje)

Historical context

In the 2nd century BC, to which the coin from Grad can be ascribed, a series of upheavals took place in the eastern Adriatic region and affected the Greek and indigenous communities in today's central and southern Dalmatia. After the Illyrian King Genthius succeeded his father Pleuratus in 181, the Delmatae in the north and the Dassaretii in the south broke away from his rule. Although Genthius was loyal to Rome throughout most of his reign, he was soon accused of using his large fleet for piratical raids that disrupted Adriatic shipping and harassed communities that were under Roman protection. In the late 170s the Issaeans, in particular, accused him of attacking their territorial possessions and of plotting war against Rome with Macedonia. By 168, he openly sided with King Perseus and began to attack Roman allies in the eastern Adriatic. This led to the Third Roman-Illyrian War, which resulted in the destruction of the Illyrian Kingdom and the capture of Genthius. But only ten years after the fall of Genthius, the Delmatae began to expand their territory, thus threatening Roman allies such as the Issaeans and the Daorsi, and the first war

rimskim saveznicima poput Isejaca i Daorsa, a prvi rat između Rimljana i Delmata vodio se između 156. i 155. g. pr. Kr. Delmati se nisu dali pokoriti više od stotinu šezdeset godina. Zatim su tri desetljeća nakon Gencijeve poraza s gusarskim napadima, zajedno s Plerejima, nastavili Ardijejci, koji su držali prevlast u Ilirskom Kraljevstvu.¹⁷ Kako bi stali na kraj toj prijetnji, Rimljani su godine 135. pr. Kr. prisilili Ardijejce da se povuku u unutrašnjost (vjerojatno današnju istočnu Hercegovinu), gdje se njihov broj smanjio.¹⁸

S druge strane, Isa je nakon prva dva ilirska rata procvatila pod zaštitom Rima. Slijedom propasti svog grčkog suparnika Fara, Isa je možda uspostavila svojevrsan monopol u trgovini na istočnom Jadranu, temeljen na izvozu njezina hvaljenog vina i keramičkih proizvoda.¹⁹ Isejci su isto tako imali tijesne političke

17 Plereji su nastanjivali poluotok Pelješac, prema Džino 2010, str. 64; vidi također Šašel Kos 2005, str. 316.

18 Wilkes 1992, str. 192, 216; Šašel Kos 2005, str. 296-321, 442-455; Džino 2010, str. 65-69, 112-114, 129-134, 142-155, 164.

19 Miše 2017, str. 250.

between Rome and the Delmatae was fought between 156 and 155. The Delmatae would not be subdued for over a hundred and sixty years. Then, three decades after the defeat of Genthius, the Ardiaei – who had held power in the Illyrian Kingdom – resumed piracy along with the Pleraei.¹⁷ To end this threat, in 135 the Romans forced the Ardiaei to move inland (probably in present-day eastern Herzegovina), where their population declined.¹⁸

Issa, on the other hand, prospered under Roman protection after the first two Illyrian wars. Following the collapse of its Greek rival Pharos, Issa may have had the equivalent of a trade monopoly in the eastern Adriatic based on the export of its celebrated wine and of ceramic products.¹⁹ The Issaeans also forged close political ties with the communities of Tragurion and Epetion (today's Trogir and Stobreč) on the Illyrian coast and established a settlement at Resnik by the mid-2nd century²⁰. That a naval contingent from Issa participated in military actions against the Macedonian and Syrian kingdoms in the Aegean and the eastern Mediterranean between 201 and 192 BC attests to Issa's political clout and economic success as a Roman ally.²¹

Numismatic features

The discovery of this coin inside an Illyrian stronghold is noteworthy for several reasons. J. Brunšmid, who knew of a similar example in Vienna in relatively good condition (Kunsthistorisches Museum no. 11766), listed it under no. 27 in his catalogue of Issaeian coins. Yet, inexplicably, Brunšmid did not publish any photos of it, and he erroneously mentioned two specimens illustrated by F. Rački among his references.²²

17 The Pleraei inhabited the Pelješac Peninsula, according to Džino 2010, p. 64; see also Šašel Kos 2005, p. 316.

18 Wilkes 1992, pp. 192, 216; Šašel Kos 2005, pp. 296-321, 442-455; Džino 2010, pp. 65-69, 112-114, 129-134, 142-155, 164.

19 Miše 2017, p. 250.

20 Šuta 2011a, p. 22; Šuta 2011b. Cf. Kirigin 2013, p. 859. See also Ilkić 2019, pp. 9-14.

21 Čargo 2018, pp. 23-27; Pamić 2018, pp. 100-108.

22 Brunšmid 1898, p. 66, no. 27. Brunšmid may not have seen the coin in Vienna, since he wrote (p. 37) that "Die Münzen des Wiener Cabinets hat mein Schüler V. Hoffiller verglichen." The coins illustrated with line drawings by Rački 1871, Pl. IV, nos. 43-44 exemplify an issue listed by Brunšmid under his no. 28. Rački's drawings are also unreliable, since they show the ethnic ΙΣ in the right field on the reverse. Prior to Brunšmid, the coin in Vienna was described as an issue of "barbarischer Styl" by Imhoof-Blumer 1884, p. 253, no. 52.

odnose s Tragurijem i Epetijem (današnjim Trogirom i Stobrečem) na ilirskoj obali i osnovali naselje u Resniku sredinom 2. st. pr. Kr.²⁰ To što je mornarički kontingent iz Ise između 201. i 192. g. pr. Kr. sudjelovao u vojnim pohodima protiv Makedonskog i Sirijskog Kraljevstva na Egejskome moru i u istočnom Sredozemlju svjedoči o političkom utjecaju i gospodarskom uspjehu Ise kao rimske saveznice.²¹

Numizmatičke značajke

Pronalazak ovog novca unutar ilirske utvrde zaslužuje pozornost iz više razloga. J. Brunšmid, koji je u Beču znao za sličan primjerak u razmjerno dobrom stanju (*Kunsthistorisches Museum* br. 11766), u svojoj katalog isejskog novca unio pod brojem 27. No iz neobjašnjivih razloga nije objavio nijednu njegovu fotografiju i pogrešno je spomenuo dva primjerka koja je među svojim referencama ilustrirao F. Rački.²² Od objave Brunšmidove monografije na svjetlo dana izišla su još samo dva primjerka iz muzejskih zbirki (Split, Arheološki muzej, br. 13330; Venecija, *Museo Correr*, posiz. 2/36&) i novac s Grada. Svi novci izvedeni su na otvoreno lijevanim kovnim pločicama podjednakog promjera u rasponu od 18 do 20 mm, a iskovan su istim parom kalupa (sl. 5, a-d). Iz toga se daje naslutiti da je ukupna proizvedena količina bila mala. Novac s Grada drugi je najočuvaniji poznati primjerak. Po težini je sličan drugim dvama primjercima (Beč: 4,31 g; Venecija, Museo Correr: 4,17 g), ali lakši je od primjerka u Splitu (6,40 g), koji je prilično istrošen. Svaki od primjeraka iskovan je kalupima podešenim ili na 6 ili na 12 sati, što je uobičajen postupak za isejski novac koji se kovao nakon 3. st. pr. Kr. S obzirom na neujednačenu očuvanost, naoko se čini da se radi o samo jednoj nominali čija se prvobitna masa kretala u rasponu od 5 do 7 g.

I tipovi i stil ove emisije predstavljaju zagonetku. Brunšmid je ispravno napisao da muška glava na aversu nosi lovorov vijenac, ali nije ju prepoznao kao neko točno određeno božanstvo. Njezina kosa i brada

20 Šuta 2011a, str. 22; Šuta 2011b. Usp. Kirigin 2013, str. 859.

21 Čargo 2018, str. 23-27; Pamić 2018, str. 100-108.

22 Brunšmid 1898, str. 66, br. 27. Brunšmid možda nije vidio novac u Beču jer je napisao (str. 37): "Die Münzen des Wiener Cabinets hat mein Schüler V. Hoffiller verglichen." Novac je ilustriran linearnim crtežima u Rački 1871, T. IV; br. 43-44 pripadaju emisiji koju Brunšmid navodi pod svojim br. 28. Crteži Račkog nepouzdati su i zato što prikazuju etnik ΙΣ u desnom polju reversa. Prije Brunšmida novac iz Beča je kao primjerak emisije "barbarskoga stila" (*barbarischer Styl*) opisao Imhoof-Blumer 1884, str. 253, br. 52.

Only two other examples in museum collections (Split, Arheološki muzej no. 13330; Venice, Museo Correr, posiz. 2/36&) and the coin from Grad have become known since the publication of Brunšmid's monograph. All four coins have open-cast flans with a similar module ranging between 18 and 20 mm and were minted with the same pair of dies (Fig. 5, a-d). This suggests that total output was small. The coin from Grad is the second best preserved specimen on record. Its weight is close to that of two other specimens (Vienna: 4.31 g; Venice, Museo Correr: 4.17 g) but is lower than that of the coin in Split (6.40 g), which is rather worn. Each of them was struck with dies adjusted either at 6 o'clock or 12 o'clock, a practice which is characteristic of Issaeans coins minted after the 3rd century BC. Given their uneven state of preservation, they seemingly represent a single denomination whose original weight ranged perhaps between 5 and 7 g.

Both the types and the style of this issue are enigmatic. Brunšmid correctly wrote that the male head on the obverse wears a laurel wreath, but he did not identify it as a specific deity. Its hair and beard form a single mass that frame the face, nose and mouth, and the depiction of the hair at the top of the head and of the beard as a series of upright strokes is the most distinctive feature. A prominent curl (?) on the back of the head is visible only on the specimen from Grad, which has a recent diagonal gash across the obverse. The general execution of this obverse type recalls that of some male heads on the last bronze issues of Pharos,²³ but is even more simplified.

The thematic relationship between the obverse and the reverse, bearing the image of a recumbent stag to the right with its head turned back, is also unclear. This type closely resembles the reverse of bronze coins minted by Ephesos in Ionia in the 4th and 3rd centuries BC, which could have arrived at Issa in the course of trade. Far-fetched as this may seem, an increasing number of finds of coins from Asia Minor and the Aegean in the Adriatic region does point to continuous relations with the eastern Mediterranean throughout the Hellenistic period and under the Roman Empire.²⁴ A similar reverse is found on three other groups of Issaeans issues, including one bearing the head of Herakles on the obverse, which comprise a distinctive series of coins.²⁵ The very abstract style of the coin from

čine jedinstvenu cjelinu koja uokviruje lice, nos i usta, a najosebujnija značajka je to što su kosa na vrhu glave i brada prikazani nizom okomitih poteza. Izraženi uvojak (?) na stražnjoj strani glave vidljiv je samo na primjerku s Grada, na čijem se aversu nalazi nedavno nastala dijagonalna ogrebotina. Po sveukupnom izgledu ovaj aversni tip podsjeća na onaj s muškom glavom na nekim primjercima zadnjih brončanih emisija Fara,²³ ali je još jednostavniji.

Nejasan je i tematski odnos između aversa i reversa, na kojem je prikaz nadesno okrenutog jelena u ležećem položaju, s glavom okrenutom unatrag. Ovaj tip veoma je sličan reversu brončanog novca koji se u 4. i 3. st. pr. Kr. kovao u Efezu u Joniji, a koji je u Isu možda stigao zahvaljujući trgovinskoj razmjeni. Ma koliko to možda nategnuto zvučalo, sve veći broj nalaza novca iz Male Azije te s egejskog i jadranskog prostora zaista ukazuje na neprekidne odnose s istočnim Sredozemljem tijekom cijeloga helenističkog razdoblja i pod Rimskim Carstvom.²⁴ Sličan revers nalazimo na još tri skupine isejskih emisija, među kojima je i ona s glavom Herakla na aversu, a koje čine posebnu seriju novca.²⁵ Izrazito apstraktan stil novca s Grada daje naslutiti da je iskovan nakon emisije s tipovima Heraklo / jelen, iako su obje emisije proizvedene razmjerno brzo jedna nakon druge jer ih povezuje udesno okrenut reversni tip. Ta shematska slika jelena na reversu zadnji je prikaz neke životinje na isejskom novcu jer na reversu svih kasnijih emisija nalazimo kantar. Pogled na realističniji prikaz udesno okrenutog jelena u hodu na dvije serije isejskoga brončanog novca, koje su u zadnje dvije emisije iz Metaponta uglavnom prekovane u kasnom 3. st. pr. Kr., upućuje na to da je tip s ležećim jelenom uveden nakon godine 200. pr. Kr.²⁶ Nažalost, naš novac možemo smjestiti u prvu polovicu 2. st. pr. Kr. jedino

23 Cf. Jeličić Radonić 2017, pp. 171 and 173-174, no. 4; pp. 198-199, nos. 18-19.

24 Cf. SNG von Aulock 1960, nos. 1836, 1838. See the remarks by Lippolis 2015, pp. 145-146; De Mitri 2016; Miše 2017, pp. 248, 251; Visonà 2017, p. 210, n. 83, and Bonačić Mandinić 2017a, p. 458.

25 Only five examples of this issue are extant: Zagreb AM 2395-2396 (= Brunšmid 1898, p. 66, no. 26.1), Split

23 Usp. Jeličić Radonić 2017, str. 171, 173-174, br. 4; str. 198-199, br. 18-19.

24 Usp. SNG von Aulock 1960, br. 1836, 1838. Vidi napomene u Lippolis 2015, str. 145-146; De Mitri 2016; Miše 2017, str. 248, 251; Visonà 2017, str. 210, br. 83, i Bonačić Mandinić 2017a, str. 458.

25 Postoji tek pet primjeraka ove emisije: Zagreb AM 2395-2396 (= Brunšmid 1898, str. 66, br. 26.1), Split AM 13466 i 13350; Dukat, Jeličić Radonić 2017, str. 208, br. 2 (ilustriran kao br. 1 na istoj stranici). Kako se čini, tipovi s tog novca vjerojatno se nisu odnosili na hvatanje kerinejske košute, što je bio Heraklov treći zadatak, jer jelena nalazimo i na ostalim isejskim emisijama na čijem su aversu druga božanstva. Iako su u Isi u kontekstu rimskog materijala iz vremena Carstva pronađeni i rogovi jelena, zasad nije poznato je li jelen živio na Visu u antičkom razdoblju (izvor podatka: B. Čargo).

26 Visonà 2017, str. 206-207.

Grad suggests that it was struck after the issue with Herakles / Stag, although both issues were probably minted in relatively close succession, as they share the same rightward reverse type. This schematic image of the deer on the reverse is the last depiction of an animal on Issaeon coins, since all subsequent issues bear a kantharos on the reverse. A glance at the more naturalistic depiction of a stag advancing to the right on two series of Issaeon bronzes that were overstruck predominantly on the last issues of Metapontum in the late 3rd century suggests that the recumbent stag type was introduced after 200 BC.²⁶ Unfortunately, a dating of our coin to the first half of the 2nd century BC can only be proposed on subjective grounds of style. Both the lens-like fabric of the flan and the use of adjusted die-axes for all the coins with recumbent stag on the reverse are consistent with this dating.

As the southernmost find of an Issaeon coin in Dalmatia known thus far, the specimen from Grad confirms the “regional reach” of this coinage, which appears to have travelled to the north as far as Liburnia and Iapodia but did not regularly circulate across the Adriatic.²⁷ However, the evidentiary value of this find is greater than that of the site finds from northern Dalmatia and the Lika region, which are mostly undocumented and have not yet been complemented by systematic surveys or test excavations.²⁸ For the first time, an Issaeon coin comes from a major Illyrian hillfort that arguably had direct trade contacts with Issa, as the large quantity of Issaeon pottery from the sanctuary at nearby Nakovana Cave and the surface finds from Grad itself indicate. Grad's indigenous occupants, who were the main participants in the ritual conducted in the cave, may also have imported from Issa another valuable commodity that was probably used in rituals – wine – because most of the vessels found in the sanctuary

na temelju subjektivnih pretpostavki u pogledu stila. I lećasta faktura kovne pločice i korištenje podešenog položaja kalupa za sav novac s ležećim jelenom na reversu u skladu su s tom datacijom.

Kao najjužniji dosad poznati nalaz isejskog novca u Dalmaciji, primjerak s Grada potvrđuje “regionalni doseg” ovog novca koji je, kako se čini, dopro na sjever sve do Liburnije i Japodije, ali nije bio u redovnom optjecaju na cijelome prostoru Jadrana.²⁷ No dokazna vrijednost ovog nalaza veća je od one koja krasi nalaze s lokaliteta na prostoru sjeverne Dalmacije i Like, koji su većinom nedokumentirani i još uvijek nisu popraćeni sustavnim istraživanjima ili pokusnim iskopavanjima.²⁸ Prvi put se radi o isejskom novcu s jedne značajne ilirske gradine koja je po svemu sudeći održavala izravne trgovinske veze s Isom, na što ukazuju velika količina isejske keramike s obližnjeg svetišta u Spili kod Nakovane te površinski nalazi iz samoga Grada. Kao glavni sudionici obreda koji su se izvodili u špilji starosjedioci Grada možda su iz Ise uvezili još jedan dragocjeni proizvod koji se koristio u tim obredima, a riječ je o vinu. Naime, većina posuda pronađenih u svetištu povezana je s ispijanjem.²⁹ Stoga ovaj nalaz upućuje na “pomorsku, religijsku i gospodarsku povezanost” Isejaca i njihovih ilirskih susjeda.³⁰ Naposljetku, iz njega se daje naslutiti da je isejski brončani novac igrao određenu ulogu u grčko-ilirskim odnosima zajedno s novcem iz drugih grčkih kovnica, ponajprije Dirahija i Apolonije, koji je u kasnom helenističkom razdoblju bio u optjecaju na ovom prostoru.³¹ Kako se isejski brončani novac nalazio u zbirci franjevačkog samostana sv. Ante u Humcu kod Ljubuškog, a jedan isejski novac nađen je i u okolici Ošanjića, daorske utvrde u obližnjoj Hercegovini,³² iz južne Dalmacije možemo očekivati još nalaza ovih emisija.

AM 13466 and 13350; Dukat, Jeličić Radonić 2017, p. 208, no. 2 (illustrated as no. 1 on the same page). It seems unlikely that these coin types referred to the capture of the Ceryneian Hind, which was Herakles' third labour, since stags are found on other Issaeon issues bearing different deities on the obverse. Although deer antlers have been found in excavations at Issa in a Roman imperial context, it is uncertain at present whether deer lived on the island of Vis in the Hellenistic period (information from B. Čargo).

26 Visonà 2017, pp. 206-207.

27 Ilkić, Šešelj 2017; Ilkić 2018. For a discussion of regional economic activity and monetary circulation, and the concept of “regional reach”, see Reger 2011.

28 See the remarks by Bilić 2019 about the methodology and the data provided by Cesarik, Kramberger 2018.

27 Ilkić, Šešelj 2017; Ilkić 2018. Za raspravu o regionalnoj gospodarskoj aktivnosti i optjecaju novca, kao i konceptu “regionalnog dosega”, vidi Reger 2011.

28 Vidi napomene u Bilić 2019 u vezi s metodologijom i podacima iznesenim u Cesarik, Kramberger 2018.

29 Kirigin, Katunarić, Šešelj 2005, str. 14-17, 24; Kirigin 2006, str. 24-26; Kaiser, Forenbaher 2012, str. 271-272; Kaiser, Forenbaher 2012, str. 269.

30 Vidi Kowalzig 2018, str. 94-95, 101.

31 Usp. nalaze iz Ošanjića i Narone obrađene u Dragičević 2016, str. 118; Bonačić Mandinić 2017b; Ilkić 2019, str. 11-12. Vidi također Pamić 2018, str. 166.

32 Na ovom je novcu glava Atene d. na aversu i jelen u hodu d. na dvostrukom odsječku na reversu (promjer 17 mm; 4,35 g; 3h). Zahvalnost za ovaj podatak dugujemo Ivi Dragičeviću. Vidi također Visonà 2017, str. 196, bilj. 10.

are related to drinking.²⁹ Therefore this find hints at the “maritime, religious, and economic connectivity” between the Issaeans and their Illyrian neighbours.³⁰ Lastly, it suggests that Issaeon bronze coins played a role in Greek-Illyrian interactions together with the currency of other Greek mints that circulated in this locale in the late Hellenistic period, particularly Dyrhachium and Apollonia.³¹ Since Issaeon bronze coins were in the collection of the Franciscan Monastery of St. Anthony at Humac near Ljubuški, and a coin of Issa also comes from the environs of Ošanjici, the Daorsi’s stronghold in nearby Herzegovina,³² more finds of these issues can be expected from southern Dalmatia.

Acknowledgements

The authors wish to convey their gratitude to Boris Čargo and Maja Bonačić-Mandinić (Archaeological Museum in Split), Branko Kirigin (Split), Stašo Forenbaher (Institute for Anthropological Research, Zagreb) and Ivan Šuta (Kaštela municipal museum) for their feedback in the preparation of this essay. The Issaeon coin from Grad has been loaned to the Vis Museum, in hopes that it can be preserved in a future antiquarium at Nakovana.

Zahvale

Autori zahvaljuju Borisu Čargu i Maji Bonačić Mandinić (Arheološki muzej u Splitu), Branku Kiriginu (Split) te Staši Forenbaheru (Institut za antropologiju, Zagreb) i Ivanu Šuti (Muzej grada Kaštela) na povratnim informacijama dobivenim pri pisanju ovoga članka. Isejski brončani novac s Grada bit će u budućnosti trajno pohranjen u muzeju/zbirci koja se planira osnovati u Nakovani, a u međuvremenu će biti posuđen Arheološkoj zbirci Issa u Visu.

29 Kirigin, Katunarić, Šešelj 2005, pp. 14-17, 24; Kirigin 2006, pp. 24-26; Kaiser, Forenbaher 2012, pp. 271-272; Kaiser, Forenbaher 2012, p. 269.

30 See Kowalzig 2018, pp. 94-95, 101.

31 Cf. the finds from Ošanjici and *Narona* discussed by Dragičević 2016, p. 118; Bonačić Mandinić 2017b; Ilkić 2019, pp. 11-12. See also Pamić 2018, p. 166.

32 This coin bears the head of Athena r. on the obverse and a stag advancing r. on a double exergue on the reverse (dia. 17 mm; 4.35 g; 3h). We owe this information to the kindness of Ivo Dragičević. See also Visonà 2017, p. 196, n. 10.

ABBREVIATIONS / KRATICE

BAR International Series	British Archaeological Reports International Series, Oxford
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
VAPD	Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Split
Rad JAZU	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

BIBLIOGRAPHY / LITERATURA

- Bilić 2019 T. Bilić, *A paradigm shift in the making: the case of North African and Italic bronzes in the northeastern Adriatic*, *The Numismatic Chronicle* 179, London 2019 [in press].
- Bonačić Mandinić 2017a M. Bonačić Mandinić, *Hemidrahme Likijskog saveza iz Dola na Visu*, VAHD 110, Split 2017, 451-462.
- Bonačić Mandinić 2017b M. Bonačić Mandinić, *Novac*, in: *Forum Naronitanum*, E. Marin *et al.* (eds.), Vid 2017, 366-389.
- Brunšmid 1898 J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*. Vienna: Abhandlungen des archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien XIII, 1898.
- Čargo 2018 B. Čargo, *Antički izvori o isejskom brodovlju*, in: *Iz grada isplovi ovog Issa Maritima*, B. Čargo (ed.), Split 2018, 23-31.
- Cesarik, Kramberger 2018 N. Cesarik, V. Kramberger, *Prilog poznavanju najstarijeg optjecaja novca na području Like*, *Diadora* 32, Zadar 2018, 105-152.
- De Mitri 2016 C. De Mitri, *Trade in Pottery within the Lower Adriatic in the 2nd century BCE*, *Journal of Hellenistic Pottery and Material Culture* 1, Berlin 2016, 21-36.
- Dragičević 2016 I. Dragičević, *Daorski novac i prilog poznavanju optjecaja novca na daorskom području*, VAHD 109, Split 2016, 107-124.
- Dukat, Jeličić Radonić 2017 Z. Dukat, J. Jeličić Radonić, *Novac grčkih gradova - Issa, Arpi, Sikion*, in: J. Jeličić Radonić, H. Göricke-Lukić, I. Mirnik, *Faros. Grčki, grčko-ilirski i rimski novac [Faros III]*, Split 2017, 208.
- Džino 2010 D. Džino, *Illyricum in Roman Politics 229 BC – AD 68*, Cambridge 2010.
- Forenbaher 2009 S. Forenbaher (ed.), *A Connecting Sea: Maritime Interaction in Adriatic Prehistory*, BAR International Series 203, Oxford 2009.
- Forenbaher 2010 S. Forenbaher, *Ilirsko svetište u Spili kod Nakovane*, in: *Antički Grci na tlu Hrvatske. Katalog izložbe*, J. Poklečki Stošić (ed.), Zagreb 2010, 152-157.
- Forenbaher, Jones 2011 S. Forenbaher, A. Jones, *The Nakovana Zodiac: Fragments of an Astrologer's Board from an Illyrian-Hellenistic Cave Sanctuary*, *Journal for the History of Astronomy* 42, Cambridge 2011, 425-438.
- Forenbaher, Jones 2013 S. Forenbaher, A. Jones, *Zodijak iz Nakovane*, VAMZ, 3. s., 46, Zagreb 2013, 7-28.
- Forenbaher, Kaiser 2002 S. Forenbaher, T. Kaiser, *Spila kod Nakovane: nastavak istraživanja u godini 2002*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 34 (3), Zagreb 2002, 53-55.
- Forenbaher, Kaiser 2003 S. Forenbaher, T. Kaiser, *Spila Nakovana: ilirsko svetište na Pelješcu*, Zagreb 2003.
- Forenbaher, Kirigin, Vujnović 2001 S. Forenbaher, B. Kirigin, N. Vujnović, *Terenski pregled Nakovanske visoravni (Poluotok Pelješac)*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 33 (2), Zagreb 2001, 46-49.
- Forenbaher, Rajić Šikanjić 2005 S. Forenbaher, P. Rajić Šikanjić, *Grad*, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2, Zagreb 2005, 429-431.
- Forenbaher, Rajić Šikanjić 2006 S. Forenbaher, P. Rajić Šikanjić, *The Prehistoric Hillfort at Grad (Pelješac, Dalmatia) – Preliminary Results of Intensive Surface Survey*, *Collegium antropologicum* 30:3 (2006), 467-473.

Ivan Pamić, Paolo Visonà, A rare bronze coin of Issa from Grad, Nakovana (Pelješac Peninsula)
Pronalazak rijetkog isejskog brončanog novca na gradini Grad u Nakovani (Pelješac)

- Forenbaher, Vlak 2009 S. Forenbaher, D. Vlak, *Grad, Nakovana: intenzivni terenski pregled*, Hrvatski arheološki godišnjak 4, Zagreb 2007, 563-564.
- Gjongecaj 2007 S. Gjongecaj, *Le trésor de Lhesan (Elbasan)*, Revue numismatique 163, Paris 2007, 101-140.
- Ilkić 2018 M. Ilkić, *Lički nalazi farskog i isejskog novca*, VAHD 111, Split 2018, 57-66.
- Ilkić 2019 M. Ilkić, *Antički novac iz Sikula*, Kaštela 2019.
- Ilkić, Šešelj 2017 M. Ilkić, L. Šešelj, *Noviji nalazi grčko-ilirskog novca s područja sjeverne Dalmacije*, VAHD 110, Split 2017, 281-302.
- Imhoof-Blumer 1884 F. Imhoof-Blumer, *Griechische Münzen aus dem Museum in Klagenfurt und anderen Sammlungen*, Numismatische Zeitschrift 16, Vienna 1884, 227-259.
- Jeličić Radonić 2017 J. Jeličić Radonić, *Emisije farske kovnice u 3. st. pr. Kr.*, in: J. Jeličić Radonić, H. Göricke-Lukić, I. Mirnik, Faros. Grčki, grčko-ilirski i rimski novac [Faros III], Split 2017, 116-207.
- Kaiser, Forenbaher 2012 T. Kaiser, S. Forenbaher, *Recognizing Ritual in the Dark. Nakovana Cave and the End of the Adriatic Iron Age*, in: Sacred Darkness. A Global Perspective on the Ritual Use of Caves, H. Moyes (ed.), Boulder, CO 2012, 263-274.
- Kirigin 2006 B. Kirigin, *The Greek background*, in: Dalmatia. Research in the Roman Province 1970-2001. Papers in honour of J.J. Wilkes, D. Davison, V. Gaffney, E. Marin (eds.), Oxford: BAR International Series 1576, 2006, 17-26.
- Kirigin 2013 B. Kirigin, *Il castelliere di Sutiljia sopra Trogir e i rinvenimenti di ceramica del tipo Alto-Adriatico antico*, in: L'indagine e la rima: scritti per Lorenzo Braccisi (Hesperia 30), Roma 2013, 847-872.
- Kirigin, Katunarić, Šešelj 2005 B. Kirigin, T. Katunarić, L. Šešelj, *Amfore i fina keramika (od 4. do 1. st. pr. Kr.) iz srednje Dalmacije: preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji*, in: VAPD 98, Split 2005, 7-24 = *Preliminary notes on some economic and social aspects of amphorae and fine ware pottery from Central Dalmatia*, in: F. Lenzi (ed.), *Rimini e l'Adriatico nell'età delle guerre puniche*, Bologna 2006, 191-225.
- Kowalzig 2018 S. Kowalzig, *Cults, Cabotage, and Connectivity. Experimenting with Religious and Economic Networks in the Greco-Roman Mediterranean*, in: Maritime Networks in the Ancient Mediterranean, J. Leidwanger, C. Knappett (eds.), Cambridge 2018, 93-131.
- Lafe, Galaty 2009 O. Lafe, M.L. Galaty, *Albanian Coastal Settlement from Prehistory to the Iron Age*, in: A Connecting Sea: Maritime Interaction in Adriatic Prehistory, S. Forenbaher (ed.), Oxford: BAR International Series 2037, 2009, 105-111.
- Lippolis 2015 E. Lippolis, *Continuità e discontinuità: il III secolo tra Egeo e Occidente attraverso produzione e commercio dei prodotti ceramici*, in: Atti Taranto 52, Taranto 2015, 119-156.
- Miše 2017 M. Miše, *Gozba među zvijezdama: keramika tipa Gnathia i West Slope iz Diomedova svetišta na otoku Palagruži*, VAHD 110, Split 2017, 233-255.
- Pamić 2018 I. Pamić, *Ilirska Kraljevina, nastanak, uspon i pad*, Viganj: self-published, 2018.
- Patsch 1900 C. Patsch, *Contribution à la numismatique de Byllis et d'Apollonia*, in: Congrès International de Numismatique, Paris 1900, 104-114.
- Rački 1871 F. Rački, *O dalmatinskih i ilirskih novcih najstarije dobe*, Rad JAZU 14, 1871, 45-87.
- Radić, Borzić 2017 D. Radić, I. Borzić, *Otok Korčula: Iliri i Grci*, VAHD 110, Split 2017, 303-325.
- Radić et al. 2017 D. Radić, I. Borzić, A. Eterović-Borzić, D. Radovčić: *Grad mrtvih nad poljem života - nekropola gradinskog naselja Kopila na otoku Korčuli*, Zadar 2017.
- Rajić Šikanjić, Forenbaher 2010 P. Rajić Šikanjić, P., S. Forenbaher, *Gradina Grad u Nakovani na Pelješcu: rezultati sustavnog pregleda površine*, in: Arheološka istraživanja u Dubrovačko-neretvanskoj županiji: znanstveni skup, Dubrovnik, 18.-21. listopada 2005. D. Perkić (ed.), Zagreb 2010, 71-75.
- Reger 2011 G. Reger, *Inter-Regional Economies in the Aegean Basin*, in: *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, Z.H. Archibald, J.K. Davies, V. Gabrielsen (eds.), Oxford 2011, 368-389.

SNG München Thessalien-Illyrien-Epirus-Korkyra 2007

K. Liampi (ed.), *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland Staatliche Münzsammlung München* 12 Heft. *Thessalien-Illyrien-Epirus-Korkyra*, Munich 2007.

SNG von Aulock 1960

P. Franke et al. (eds.), *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Sammlung v. Aulock. Ionien 6. Heft Nr. 1768-2333*, Berlin 1960.

Šašel Kos 2005

M. Šašel Kos, *Appian and Illyricum*, Ljubljana 2005.

Šešelj 2005

L. Šešelj, *Utjecaj dirahijskih keramičkih radionica na području srednje Dalmacije*, VAPD 98, Split 2005, 49-61.

Šuta 2011a

I. Šuta, *Organizacija i arhitektura naselja iz 2. i 1. st. pr. Kr.*, in: *Antički Sikuli. Katalog izložbe*, I. Kamenjarin, I. Šuta (eds.), Kaštela 2011, 19-23.

Šuta 2011b

I. Šuta, *Povijesni okvir*, in: *Antički Sikuli. Katalog izložbe*, I. Kamenjarin, I. Šuta (eds.), Kaštela 2011, 31-38.

Visonà 2017

P. Visonà, *Rethinking the coinage of Issa, a Greek island polity*, VAHD 110, Split 2017, 193-232.

Wilkes 1992

J. J. Wilkes, *The Illyrians*, Oxford 1992.